

סוגיה מט: מצת מצוה (5): חלוט, אשישה, פת נקיה ופת הדראה

*

רקע

למדנו שרק "לחם עוני" כשר למצת מצוה. הגמ' דנה האם פת חשובה ומשובחת מוגדרת כ"לחם עוני".

מקורות

- א. לו:--לו. "תנו רבנן לחם עוני פרט לחלוט... ואין עושין סריקין כמין גלוסקאות"
- ב. רי"ף י:--יא. "ת"ר לחם עוני פרט לחלוט ואשישה... כיון דבקיאי לא שהו בהו"ר"ן ד"ה ת"ר, תניא, אבל, המצוירין
- רא"ש סוף סי' יג, "תנו רבנן לחם עוני...," סי' יד, סי' טו, "... עובדא דריב"ל שהוא אמורא"
- ג. רמב"ם הל' חמץ ומצה פ"ו ה"ה, "אין יוצאין לא בפת מורסן...."; פ"ה הט"ו
- ד. שו"ע סי' תנד סע' א ומשנה ברורה [במיוחד: ס"ק ב-ג, (ביאור הלכה ד"ה וטוב)], סי' תס סע' ד-ה ומשנה ברורה [במיוחד: סקי"ז]

הסבר הסוגיה

"תנו רבנן לחם עוני פרט לחלוט ולאשישה יכול לא יצא אדם ידי חובתו אלא בפת הדראה תלמוד לומר מצות מצות ריבה אפילו כמצות של שלמה". [ברייטא לו:]

תנו רבנן יוצאין בפת נקיה ובהדראה ובסריקין המצוירין בפסח". [ברייטא לו:]

עסקנו בדין "לחם עוני" ולמדנו שמצה שנילושה במי פירות היא מצה עשירה, ואין יוצאים בה ידי חובה, סוגייתנו ממשיכה לברר את המושג "לחם עוני". הברייטא מגדירה שלושה סוגי לחמים:

א. לחם מיוחד: חלוט ואשישה.

ב. לחם רגיל: פת נקיה, מצות של שלמה.

ג. לחם גרוע: פת הדראה.

הברייטא מעלה הוה אמינא, שיוצאים ידי חובה רק בלחם גרוע, המוגדר כלחמם של עניים - דוחה הגמ', שיוצאים ידי חובה אפילו בפת נקיה ואפילו במצות של שלמה.

נחלקו הראשונים מהי פת הדראה:

הרי"ף [י:] מפרש: "פירוש פת הדראה פת סובין" [סובין = קליפת חיטים הנושרת מחמת כתישה. מורסן = הנשאר בנפה לאחר יציאת הקמח (רש"י שבת עו:)]. מקשים הראשונים [ר"ן ד"ה ת"ר, ועוד ראשונים], הרי פת העשויה מסובין בלבד אינה חייבת בחלה, כיוון שאינה מוגדרת כלחם, ואם כך כיצד ניתן לצאת בה ידי חובה מצה? לכן מפרש הרמב"ם [פ"ו ה"ה] שפת הדראה היא

פת שלא הפריד את הקמח מהסובין ומהמורסן, ולש את הכל ביחד. הרא"ש [סי' יד] מפרש כך את הרי"ף. הר"ן [שם] מביא את פירוש הרמב"ן, שהדראה היא תבואה מתולעת, תבואה זו גרועה, ורק עניים עושים ממנה לחם.

הברייטא אומרת שחלוט ואשישה אינם "לחם עוני" ואין יוצאים בהם ידי חובה. נחלקו הראשונים מהו לחם חלוט. הרא"ש [סי' יד] סובר שחלט את העיסה במים, החליטה משביחה את הלחם ומפקיעה אותו מדין "לחם עוני" [עיין ר"ן (יא. באלפס ד"ה מאי) הסברים אחרים]. רב האי [ברא"ש שם] סובר שחליטה במים אינה מפקיעה שם לחם עוני, והברייטא עוסקת בחליטה בשמן.

ניתן להבין שהמחלוקת בין הרא"ש לבין רב האי היא מחלוקת בהבנת המושג "לחם עוני". הרא"ש סובר שלחם מיוחד אינו לחם עוני, למרות שמרכיביו הם קמח ומים בלבד. רב האי סובר ש"לחם עוני" מתייחס למרכיבי הלחם בלבד. כל לחם העשוי מקמח ומים הוא "לחם עוני", ורק לחם העשוי ממרכיבים אחרים אינו מוגדר כ"לחם עוני".

מחלוקת זו באה לידי ביטוי גם בהבנת אשישה. רש"י [ד"ה אשישה] מפרש "גלוסקא גדולה". כך פוסק גם המהר"ם חלאוה [מב. ד"ה מי פירות]: "חלוט ואשישא שהיא גלוסקא גדולה דרך חשיבות אין יוצאין בהן". אשישה עשויה כלחם רגיל, ורק גודלה מחשיב אותה, ומפקיע ממנה שם "לחם עוני". הרמב"ם [פ"ו ה"ה] פוסל מדין "לחם עוני" מצה שנילושה ביין ושמן בלבד, ואינו מביא דין חלוט ודין אשישה. כנראה לדעתו חלוט ואשישה הם לחמים הנעשים עם יין ושמן, וכל מצה העשויה מקמח ומים בלבד כשרה, ללא התייחסות לחשיבותה.

הברייטא [לז.] אומרת: "יוצאים בפת נקיה ובהדראה בסריקין המצויירין בפסח". הברייטא מביאה סריקין המצויירין כיון שהיתה לה הוה אמינא שהצויר מגדיר את המצה כמצה חשובה.

סיכום

לדעת רב האי והרמב"ם כל לחם העשוי מקמח ומים הוא "לחם עוני" ויוצאים בו ידי חובת מצת מצוה. רש"י, רא"ש ומהר"ם חלאוה סוברים שלחם חשוב, או מפני גודלו או מפני צורת הכנתו, אינו לחם עוני, ואין יוצאים בו ידי חובת מצת מצוה.

הלכה

השו"ע [סי' תנ"ד ס"א] מעתיק את לשון הרמב"ם. הרמ"א מוסיף: "וטוב לכתחילה שלא לעשות המצה רחבה יותר מדאי דהוי כאשישה". מבאר הביאור הלכה [ד"ה וטוב. ע"ש], שאשישה היא רק עיסה בגודל ששית איפה, הרמ"א מדבר על עיסה קטנה משיעור זה, ולכן הוא פוסל רק לכתחילה.